

BOEKEN

Van Clovis tot Happart

De Leuvense historicus Lode Wils heeft zich in zijn nieuwste werk, *Van Clovis tot Happart*, tot doel gesteld een overzicht te brengen van de ontwikkeling van het etnisch en nationaal bewustzijn in onze gewesten, vanaf het Frankische rijk tot nu. Wils staat bekend als een eminent specialist van de geschiedenis van de Vlaamse beweging en van de hedendaagse politieke geschiedenis van België. In zijn vorige, aan tal van thema's gewijde werken leverde deze gedreven auteur een wezenlijke bijdrage tot de kennis van oa. het ontstaan en de ideeëngeschiedenis van het activisme en de Flamenpolitik, en de rol van het Davidsfonds. Dat Wils echter controverses niet schuwt, dat hij 'consequent' een aantal apodictische stellingen poneert, dat hij soms zelfs door sterk subjectieve voorstellingen of interpretaties de historisch-kritische lezer provoceert, maakt ook deel uit van zijn 'handelsmerk' en kan verklaren waarom de verschijning van *Van Clovis tot Happart* alleen al als een event werd voorgesteld (cfr. bespreking door R. Falter in *De Standaard der Letteren*, 12 december 1992).

Een schril contrast tussen Wils' nieuwste werk en zijn vorige boeken betreft het ontbreken van een nauwkeurig referentiesysteem of voetnoten-apparaat - het boek bevat al evenmin een bibliografie - zodat de belangstellende door sommige van Wils' stellingen geïntrigeerde lezer niet voort wordt geholpen: in de tekst citeert de auteur weliswaar enkele titels, maar meestal moet men het alleen met de auteursnaam stellen. Er is alleszins nergens een volledige bibliografische referentie te vinden. Dit is om evidente redenen een tekortkoming, misschien ook te wijten aan de uitgever van een nochtans historische reeks. Een aantal gespecialiseerde auteurs of werken wordt hoedanook helemaal niet door de auteur geciteerd in de hoofdstukken die nochtans nauw aansluiten bij hun onderzoek of onderwerp (o.a. H. Van Velthoven, J. Gotovitch, L. Huyse & S. Dhondt, P. Theunissen, L. Haagdorens; de bijdragen in de *Acta* van het colloquium

VUB-CRISP (oktober 1988) over het probleem Brussel sinds Hertoginnesdal (1963), etc.).

Door een titel als Van Clovis tot Happart wordt de lezer ook een beetje misleid, daar hij een analyse verwacht van het nationaliteitsvraagstuk in onze gewesten tot vandaag. De periode vanaf de grondwetsherziening van 1970 over de staatsvormingen van 1980 en 1988 tot de situatie na de verkiezingen van 24 november 1991 wordt echter weinig uitgediept in een korte epiloog (ca. 10 p.), die vòòr de eindconclusie is ingelast. Hopelijk zal Wils zich in verder onderzoek en volgende publikaties nog toeleggen op deze cruciale fase van het 'nationale transformatieproces' dat geleid heeft naar de uiteindelijke ombouw van de unitaire tot een federale staat.

Van bij de inleiding tot zijn poging om de traditionele periodisering in de historiografie over dit thema te doorbreken - waartoe het zich bij uitstek leent - legt de auteur de nadruk op de moderne, Belgische natievorming en op het zich onder invloed van de Vlaamse en Waalse beweging voltrekkende nationale transformatieproces, dat geleid heeft tot het ontstaan van Vlaamse en Waalse subnaties. Ook bij het vergelijken van het aantal pagina's dat wordt besteed aan Middeleeuwen en Nieuwe Tijd (80 p.), enerzijds, en aan de Hedendaagse Periode, beginnend met de Brabantse Omwenteling (bijna 200 p.), anderzijds, kan de lezer vaststellen dat de auteur zich vooral op die laatste toespitst.

Dit manifesteert zich - maar zou het anders kunnen in een dusdanige periode-overschrijdende studie geschreven door één auteur - ook op inhoudelijk vlak: Wils toont zich veel minder vertrouwd met Ancien Regime-structuren dan de titel van zijn boek zou doen verwachten. De eerste vijf hoofdstukken en een flink deel van het zesde zijn hoofdzakelijk een compilatie van uittreksels uit studies van derden, geselecteerd en samengevoegd naargelang ze pasten binnen de visie van Wils en de rode lijn - het groeien van 'samenhorigheidsgevoel', van een 'nationaal bewustzijn' in de Lage Landen - die hij doorheen de eeuwen ontwaart. Het zijn bijgevolg vooral beschrijvende hoofdstukken geworden, binnen dewelke Wils zich slechts weinig aan interpretaties heeft gewaagd. Toch zijn sommige ontwikkelingen die hij suggereert voor een bijkomende of alternatieve verklaring vatbaar, en zijn enige stellingen met elkaar in tegenspraak. Waar de auteur herhaaldelijk de unificerende rol van de Staten-Generaal (die van 1632 tot 1789 trouwens nooit samenkwamen) benadrukt (bv. p. 51:

De Staten-Generaal waren voortaan [i.e. laatste derde 15de eeuw] duidelijk de vertegenwoordigers van het geheel), moet hij toegeven dat het de afzonderlijke provinciale Staten waren die over de eigenlijke beslissingsbevoegdheid beschikten (p. 44). De premisse van Wils, nl. dat gezamenlijk optreden van de verschillende provincies een uitdrukking zou zijn van gegroeide solidariteit of supranationaal besef, wordt bovendien door de feiten gelogenstraft. Het Groot Privilege (1477) bijvoorbeeld, al was het afgedwongen door de generaliteit van de provincies via de Staten-Generaal, beoogde het herstel van de afzonderlijke rechten en privileges van de onderscheiden steden en vorstendommen, m.a.w. het herstel van hun onder Karel de Stoute verloren gegane 'quasi-soevereiniteit' (zoals de auteur zelf wel weet, p. 48). Van dergelijke dubbelzinnigheden zijn de voorbeelden legio. Wils, gelet op zijn mindere vertrouwdheid met deze periode, slaagt er vaak niet in een keuze te maken tussen de soms tegenstrijdige opvattingen uit de door hem geconsulteerde werken. Voor de in verwarring gebrachte lezer is het des te spijtiger dat hij, wegens het volledig ontbreken van een notenapparaat en een bibliografie, niet kan checken waar de auteur zijn mosterd haalde. De pogingen van Wils ten spijt blijft het moeilijk te geloven in een 'supranationaal besef' dat vanaf de 15de eeuw zou gegroeid zijn. 'Nationaal' eventueel, maar dan alleen als met 'natie' zeer beperkte territoriale entiteiten worden bedoeld, gaande van steden en heerlijkheden tot, maximaal, vorstendommen. Deze entiteiten bleven in de eerste plaats de eigen belangen verdedigen, ook in hun onderlinge contacten. De schaarse pogingen van eerst Madrid en daarna Wenen, om meer greep te krijgen op *ce mélange monstrueux*, zoals Jozef II de Nederlanden noemde, botsten telkens opnieuw op een muur van verzet, geschraagd door het bestaan van grondwetten en het recht van de provincies, de belastingen goed te keuren. Bovendien hebben talrijke studies aangetoond, dat bv. het begrip 'vreemdeling' uitermate ruim werd geïnterpreteerd, en wel tot het einde van de 18de eeuw. Ook is enige omzichtigheid geboden bij het naar voren schuiven van het roomskatholicisme als natievormende factor. Religie an sich blijkt immers geen voldoende factor te zijn geweest, noch als oorzaak, noch als samensmedend element tijdens en na de Opstand en de Scheiding der Nederlanden (1568-1648). Religie en 'Kerk' zijn trouwens verre van synoniemen, en het was vooral de laatstgenoemde instelling die, hand in hand met de burgerlijke overheden, in de Nieuwe Tijd de strijd voor de disciplineren van de volksmassa en tegen de volkscultuur aanbond. Dat gebeurde niet alleen via grootscheepse openbare feestelijkheden met zowel religieus als profaan karakter en via de activiteiten van seculiere

en reguliere geestelijkheid, maar evenzeer via het onderwijs, dat een sterk godsdienstige inslag had. De herkerstening kadert dan ook eerder in het staatsvormingsproces dan in het 'natie'vormingsproces.

In het deel over de natievorming in het contemporaine Belgische staatsverband krijgt de lezer een welkome synthese van de geschiedenis van de Vlaamse beweging en de context waarin haar evolutie van taalbeweging tot volksbeweging gesitueerd moet worden, en waarin het ontstaan van een Vlaamse subnatie wordt aangetoond. Dat het boek in feite het karakter van een essay krijgt, met originele inzichten maar ook met een aantal polemische uitspraken, komt doordat Wils eigenzinnig en halsstarrig blijft vasthouden aan een aantal eerder ontwikkelde stellingen. We willen er hier een aantal aanhalen. Eens te meer karakteriseert hij de Vlaamse beweging als een hoofdzakelijk door de katholieke flaminganten bezielde en geleide volksbeweging, die door pressie-activiteiten t.o.v. de katholieke partij, wanneer deze het land regeerde, maatregelen en taalwetten ter bescherming van de Vlaamse volkstaal kon afdwingen. Nog steeds volgens Wils was het succes van de vrijzinnige flaminganten, verenigd in oa. het Willemsfonds (gesticht in 1851) en in de Liberale Vlaamse Bonden, gering (p. 176). We moeten uit zijn verhaal (p. 169, p. 175) blijkbaar vooral onthouden dat Vuylsteke, die in 1862 de leiding van het Willemsfonds had overgenomen, na de uitvaardiging van de reactionaire encycliek *Quanta Cura* door Pius IX in 1864 zijn Vlaams radicalisme opgaf, voorrang gaf aan de strijd voor de vrije gedachte tegen de katholieke kerk en terugkeerde naar de liberale partij. Vuylstekes succes lag dan vooral in het feit dat hij het Willemsfonds wist uit te bouwen tot een dynamische, uitgesproken liberale cultuurvereniging die zich onderscheidde door publikaties van hoog niveau (p. 176), terwijl de flaminganten die voorrang gaven aan de strijd voor de volkstaal daarentegen verbonden bleven met de katholieke partij. We verwijzen hier graag naar de bijdrage van H. Van Velthoven over het Willemsfonds en de Vlaamse beweging in het pas verschenen verzamelwerk 'Het Willemsfonds van 1851 tot 1914' in de reeks 'Bijdrage Museum van de Vlaamse Sociale Strijd' (nr.9). Van Velthoven analyseert op overtuigende én objectieve wijze de belangrijke betrokkenheid van het Willemsfonds ten tijde van het homogeen-liberaal kabinet-Frère-Van Humbeek bij het totstandkomen van de taalwet van 15 juni 1883 (taalregeling in het officieel middelbaar onderwijs), inhoudelijk de belangrijkste taalwet van vòdr de Eerste Wereldoorlog. Terecht wijst deze auteur erop dat het katholiek flamingantisme nog 27 jaar tegen de weerstand van het

episcopaat moest strijden, vooraleer het principe van het Nederlands als voertaal voor het veel uitgebreidere katholiek middelbaar onderwijs veroverd werd, ondanks het feit dat de homogeen-katholieke regeringen (1884-1914) op een quasi parlementaire monopoliepositie in Vlaanderen steunden.

Wils daarentegen schenkt weinig aandacht aan deze wet (p. 178), maar benadrukt wel de versnelling en de 'radicalisering' van de taalwetgeving onder de katholieke regeringen. Die opmars werd gestuit na de invoering van de evenredige zetelverdeling, waardoor de katholieke Vlaamse meerderheid in de Kamer verloren ging. Dat er na 1900 geen 'radicale' taalwet meer doorkwam schrijft Wils toe aan het feit dat er hiervoor vanaf dan Waalse stemmen of stemmen van liberale en socialistische verkozenen uit het Vlaamse land nodig waren (p. 181). Ook op p. 192 stelt hij: De katholieke regering wenste bij haar wetgeving in het algemeen, onder meer bij die op taalgebied, niet verder te gaan dan tot waar ze een fractie van de liberalen kon meekrijgen. De liberale Vlaamsgezinden bepaalden dus de limiet tot waar de flaminganten hun eisen konden doordrukken. - Mede daarom heeft het geduurd tot 1910 voordat er een nieuwe wet op het middelbaar onderwijs werd uitgevaardigd, na die van 1883. Van Velthoven ontkracht in zijn bovengenoemde bijdrage (p. 147-148) deze door Wils gecreëerde én volgehouden mythe. Hij wijst er terecht op dat het niet de grote Vlaams-katholieke meerderheid was die de Vlaamse vooruitgang en het realiseren van het taalwetsvoorstel-Coremans (taalwet Segers-Franck, 1910) mogelijk maakte, maar dat juist alleen de sterk teruggedrongen meerderheid in het parlement de katholieke regering ertoe heeft kunnen bewegen om haar verzet tegen dit wetsvoorstel eindelijk te laten varen, uit angst voor een wisselmeerderheid en samen met het pluralistische optreden van Van Cauwelaert, Franck en Huysmans.

Het is niet de enige maal dat Wils de rol van de vrijzinnige flaminganten minimaliseert. Hij doet dit haast systematisch, wanneer hij bvb. in zijn slotbeschouwingen nog stelt dat liberalen en socialisten eigenlijk pas in de jaren 60 zijn togetreden tot de Vlaamse beweging. Er ontstaat zo een vervormd beeld van hun inbreng in de Vlaamse strijd. Voor wat de inbreng van de Vlaamse socialisten in de Vlaamse beweging betreft kunnen we nogmaals verwijzen naar een bijdrage van H. Van Velthoven (Sociaal-Economische Studiën van het Vermeylenfonds, nr.4, pp. 5-22), waarin de historische betekenis van het Vlaamse socialisme binnen de B.W.P. (bvb.

het Vlaamsgezind beleid van minister Huysmans) en van het Eerste Vlaams Socialistisch Congres van maart 1937 (voor een deel gewijd aan de culturele autonomie) worden behandeld. Deze elementen komen bij Wils niet ter sprake en het begrip 'culturele autonomie' duikt in zijn boek pas op p. 257 op als strijdpunt van de Vlaamse Volksbeweging in 1955.

Daarnaast hebben wij zelf in een aantal artikels de positie van de vrijzinnige fondsen in de periode van 1945 tot 1965 op basis van archiefonderzoek belicht ('*De rol van de drie Fondsen als Vlaamse drukkingsgroepen in het taalpolitiek besluitvormingsproces rond Brussel (1958-1963)*', WITTE (E.) (red.). *Het probleem Brussel sinds Hertoginnedal (1963)*. Acta van het colloquium VUB-CRISP van 20 en 21 oktober 1988. Deel 1. *Historische achtergronden*. Brussel, VUB-Press, 1989, pp. 191-233 (Taal en Sociale Integratie, 11); '*De opstelling van de drie Fondsen ten aanzien van culturele autonomie en federalisme (1945-1965)*', *Wetenschappelijke Tijdingen*, september 1990, pp. 153-163; '*Het Willemsfonds tussen taalstrijd en culturele autonomie: vrijzinnige minorisatievrees en samenwerking op Vlaams vlak (1945-1965)*', *De Vlaamse Gids*, 1991/5, pp. 36-47). Enerzijds streefden het Willems- en het Vermeylenfonds samen met het Davidsfonds naar samenwerking op Vlaams vlak (cfr. hun participatie in het Algemeen Vlaams Comité, het Vlaams Actiecomité voor Brussel en Taalgrens, het Overlegcentrum van Vlaamse Verenigingen) in het kader van de taalstrijd in die periode (tegen de slechte toepassing van de taalwetten, tegen de talentelling, voor de definitieve vastlegging van de taalgrens en de afbakening van de Brusselse agglomeratie). Anderzijds waren beide vrijzinnige fondsen ook na het Schoolpact (1958) nog op hun hoede om zich niet te laten meeslepen door de meer 'radicale' Vlaamse strijdverenigingen in de richting van federalisme. Die vrijzinnige minorisatievrees werd pas overwonnen nadat onder impuls van Willemsfonds-voorzitter A. Verhulst het Cultuurpact verkregen werd, als garantie tegen de discriminatie van de filosofische minderheden in een cultureel-autonoom wordend maar nog steeds door katholieken gedomineerd Vlaanderen. Het is dus onbetwistbaar dat er een historische en traditionele band in het optreden van het Willemsfonds bestaat tussen de verdediging van de Vlaamse taalbelangen en het streven naar 'volksverheffing' of geestelijke emancipatie sedert de 19de eeuw, een band die even intens is (maar over het algemeen en door Wils in het bijzonder meer miskend) als die tussen de verdediging van godsdienst en volkstaal door het katholieke deel van de Vlaamse beweging.

Een andere mythe die door Wils gekoesterd wordt, betreft het politieke optreden en in het bijzonder de ideologische en 'partijpolitieke' voorkeur van de Belgische koningen. Hoewel de steun van de dynastie aan de liberale partij volgens Wils het duidelijkst is bij koning Albert - een overtuigd anticlericaal liberaal (p. 202), die de anti-Vlaamsgezindheid deelde van die partij, zijn eigen partij (p. 208) -, kenmerkt de dynastie zich zijns inziens door haar onafgebroken steun, van 1857 tot 1940, aan de anticlericale liberale partij (p. 237). Van 1857 tot 1940!? De boude en ongenueanceerde wijze waarop Wils dit stelt, moet deze bewering globaal gezien wel gratis doen klinken. Met veel meer zin voor evenwicht, nuances en voor de historische realiteit heeft J. Stengers in zijn recente studie over de macht en invloed van de vorsten op basis van exhaustief bronnenonderzoek het politieke optreden getypeerd van de conservatieve Leopold II en de meer verlichte Albert. Hun regeerperiodes worden gekenmerkt door een decennia-lange dominantie van de katholieke partij, zowel in het kader van de homogene meerderheids- als van de na de Eerste Wereldoorlog in voege tredende coalitieregeringen. Stengers benadrukt hun uitgesproken streven om door het prediken van gematigdheid of door bemiddelend op te treden, de politieke tegenstellingen te milderen. Het pas gepubliceerde doctoraat van F.-J. Verdoodt over *De zaak Daens* bevestigt anderzijds het cruciale belang dat Leopold II hechtte aan een gedisciplineerde conservatieve, katholieke partij, maar bewijst ook concreet welke enorme steun hij verleende aan de campagne tegen Daens. In tegenstelling tot bvb. deze auteurs laat Wils dus vooralsnog na zijn stelling hard te maken. Men blijft zich dan ook afvragen op welke momenten en onder welke vorm de 'onafgebroken steun' van bvb. Leopold II aan de liberale partij zich nog op een eenduidige en systematische wijze heeft geuit na 1884. In verband met het ontslag van de katholieke ministers Jacobs en Woeste na de woelige oktoberdagen in 1884 haalt Stengers bvb. de commentaar aan van Malou, die tegenover Beernaert de angst van Leopold II voor de liberalen laakte als motief voor de 'dwaasheden' van de vorst (cfr. *De koningen der Belgen. Macht en Invloed. Van 1830 tot nu*. Leuven, Davidsfonds, 1992, p. 62). Dit toont aan dat men de door angstgevoelens ingegeven 'steun' van deze koning aan de liberale partij op dat moment toch voorzichtig moet beoordelen.

Aan koning Albert kent Wils een zeer sterke persoonlijke invloed toe in het nadeel van de Vlaamse eisen. Hij stelt op p. 212 dat de regering-Renkin in 1932 door de koning ontslagen werd, omdat ze de admini-

stratieve taalwet van 1932 had doorgedrukt. C.-H. Höjer (*Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940*. Brussel/Uppsala, CRISP/Société des Sciences Politiques, 1969, pp. 205-207) heeft de context waarin deze regeringscrisis zich afspeelde reeds beschreven en gewezen op de onenigheid tussen liberalen en katholieken over de ontbinding van de Kamers. Höjer wees ook op het bestaan van een brief van koning Albert aan premier Renkin, een brief waarvan het bestaan door Renkin werd verzwegen en die pas voor het eerst door Stengers werd gepubliceerd in zijn boek (p. 66). In deze brief (van 18 oktober 1932), die een sleuteldocument vormt voor de geschiedenis van deze regeringscrisis, stelde Albert de regering verantwoordelijk voor de erbarmelijke toestand van de openbare financiën. Het is dus op dit punt dat de koning blijkbaar zijn vertrouwen in deze regering verloren had, hetgeen naast andere factoren tot haar ontslag leidde. Bij zijn analyse van de oorzaken van deze regeringscrisis heeft Wils dus alleszins geen rekening gehouden met dit element.

Even ongenuanceerd én fragmentair als in het derde deel van zijn studie over de geschiedenis van het Davidsfonds herleidt Wils de rol van het door de communisten gedomineerde verzet en van de communistische partij (K.P.) bij de bevrijding van België in 1944-45 en tijdens de repressie tot een streven om de macht te grijpen of om een zo groot mogelijk deel van de macht in handen te krijgen - dit laatste is althans een eerder evident en zelfs banaal motief dat het 'gedrag' van politieke partijen kenmerkt. Wils heeft onbetwistbaar gelijk wanneer de communistische partij de regering-Pierlot trachtte te doen vallen door te reageren met 'gewelddadige betogingen', toen die op 13 november 1944 de ontwapening van het verzet eiste. Volgens Wils werd echter het gevaar voor een staatsgreep vnl. door de steun van de geallieerde legers afgewend (p. 231).

J. Gérard-Libois en R. Lewin (*La Belgique entre dans la guerre froide et l'Europe (1947-1953)*. Brussel, Pol-His, 1992, p. 50) stellen echter dat de gebeurtenissen van 25 november 1944 (de door het Onafhankelijkheidsfront (O.F.) georganiseerde nationale betoging in de hoofdstad, het binnendringen in de neutrale zone, een granaatontploffing en een 30-tal gewonden) geen bewijs leveren dat de communisten een machtsgreep wilden plegen. Ze weten zich hierdoor gesterkt door het onderzoek van G. Warner en van J. Gotovitch, specialisten die deze gebeurtenissen in de globale politieke context van dat moment situeren, een context die naast het optreden van het verzet gekenmerkt was door het streven van de

---

regering en de traditionele partijen om het verzet op een weliswaar zo 'tactvol' mogelijke wijze van het politieke toneel te verwijderen. Zij leggen bovendien de nadruk op de snelheid waarmee de politieke krachten, die streefden naar normalisatie en 'restauratie' van de toestand, opnieuw de overhand haalden op de naar sociaal-politieke veranderingen strevende krachten (O.F., K.P.). Uitstekend onderbouwd en trefzeker heeft J. Gotovitch tenslotte deze 'machtsgreep' geanalyseerd en gecontextualiseerd (*Du Rouge au Tricolore. Les Communistes belges de 1939 à 1944. Un aspect de l'histoire de la Résistance en Belgique*. Brussel, Labor, 1992, p. 390-457): hier vindt men een grondige én globale analyse van de opstelling en strategie van de K.P. en het verzet vòòr en tijdens de bevrijding, maar ook voor wat de periode van de repressie en epuratie betreft. Gotovitch' bewijsvoering reveleert duidelijk de blinde vlekken die Wils' voorstelling van zaken in dit verband typeren.

Zo wordt het de kritische lezer tenslotte duidelijk dat Wils' poging om de wording van de Vlaamse natie te situeren in een historisch perspectief dat de traditionele periodisering overstijgt, geen volledige noch evenwichtige synthese is geworden van de stand van het historisch onderzoek over dit thema. Dit is het gevolg van de bewuste subjectiviteit van de auteur, die blijkbaar soms verkiest om de onderbouwde inzichten van andere historici over een aantal cruciale deelaspecten te negeren.

Roel De Groof
Karin Van Honacker

WILS (L.). Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen. Leuven/Apeldoorn, Garant, 1992, 306 p. (HISTORAMA, nr.1).

De ex-Sovjetunie naar de Derde Wereld?

Over de ineenstorting van de Sovjet-economie heeft Jacques Nagels onlangs een globale analyse gepubliceerd. Daar over dat thema tegenwoordig maandelijks tientallen boeken verschijnen in de hele wereld, is het uiteraard onmogelijk om na te gaan welke de toegevoegde waarde van dit zoveelste boek is. Doch na lezing blijkt dit boek op een belangrijk punt op te vallen: het plaatst de huidige overgang van centrale planeconomie naar markteconomie (kapitalisme) expliciet in het licht van een wegglijden van Rusland en de andere deelstaten van de ex-USSR in de richting van een derde-wereld-economie. Omdat Nagels gelukkig geen fatalist is, poogt hij in een slothoofdstuk een alternatief te bieden voor de neo-liberale hervormingsvoorstellen die nu in Oost-Europa populair zijn en ook het Jeltsinbewind inspireren.

Nagels begint zijn studie met het schetsen van de algemene problemen van een plan-economie. Zijn stelling is - ze klinkt misschien paradoxaal - dat het socialisme perverteerde met de massale verborgen werkloosheid. De bedrijven in een plan-economie hoeven hun kosten niet te bewaken en hebben er alle baat bij om teveel mensen in dienst te nemen (voor het geval dat...). Bedrijven hebben dan ook geen baat bij technologische vooruitgang, want men investeert het liefste in bestaande technologie, dus in machines en productieprocessen met een verouderde technologie. Het resultaat is lage produktiviteit en volledige tewerkstelling, plus een grote vraag naar arbeidskrachten. De einduitkomst is een slecht functionerende economie die spilziek is en niet in staat om zich aan nieuwe behoeften aan te passen. De oplossing leek in de jaren tachtig in het "markt-socialisme" te liggen: bedrijven zouden volgens gezonde bedrijfseconomische principes moeten werken en onderworpen worden aan marktmechanismen, d.w.z. aan de behoeften van de afnemers. Wie niet meekon zou ofwel met behulp van de staat moeten omschakelen of moderniseren, ofwel sluiten, waarna de arbeidskrachten volgens de principes van de arbeidsmarkt een betrekking elders zouden moeten zoeken. Zoals bekend mislukte deze hervormingspolitiek.

De ineenstorting van de plan-economie had evenwel rampzalige gevolgen, want de industriële output daalde met gemiddeld 30 procent in twee jaar tijd, en ook de werkgelegenheid daalde. Het meest rampzalige was de ineenstorting van de DDR-economie, waar de industriële productie met 67 procent daalde, maar waar de bevolking grotendeels in het vangnet van de rijke Bondsrepubliek terecht kwam. Veel problemen werden veroorzaakt door het wegvallen van de traditionele markten van de Oosteuropese staten. Zij hadden tientallen jaren geleefd in een gesloten systeem (COMECON) dat ruilhandel bedreef in het kader van een plan-economie. Toen de COMECON uit elkaar viel en daarna ook de USSR desintegreerde, raakten deze traditionele handelsstromen volkomen in de war en zochten de Oosteuropese economieën radeloos naar afzetmarkten in het Westen. Met de bekende gevolgen: om te verkopen moesten ze hun prijzen fors verlagen en ook nog bedelen bij de EG om hun produkten te mogen binnenbrengen. Het gevolg hiervan was dat de werkloosheid toenam en de levensstandaard daalde.

De stelling van Nagels is nu dat er zich een duidelijke afhankelijkheidsrelatie tussen de ex-socialistische economieën en vooral West-Europa heeft ontwikkeld. In vele opzichten gaan de Oosteuropese landen nu in een gelijkaardige positie verkeren als die van de meer ontwikkelde landen van de Derde Wereld. Alle kenmerken zijn er: exporteur van grondstoffen en eenvoudige industriële produkten, kolonisatie en uitbuiting door het internationale bankkapitaal, eenzijdige investeringen vanuit het buitenland in voor het buitenland interessante sectoren (grondstoffen, olie en aardgas), technologische afhankelijkheid, lage levensstandaard, grote maatschappelijke verschillen, ineenstorting van het lokale wetenschappelijke systeem, enz. Nagels levert overal cijfers bij en die kunnen alleen maar deze stelling ten volle ondersteunen. Kortom, de landen van de ex-USSR drijven weg naar de onderontwikkeling en de permanente afhankelijkheid.

Wat te doen? Nagels heeft een aantal alternatieven welke hij in zijn conclusies uitwerkt. Die uitwerking is nogal bondig, maar wel duidelijk. Ten eerste wil Nagels zien dat de socialistische successor-staten hun markteconomie wel degelijk uitbreiden en versterken, maar ze mogen niet in de waan verkeren dat ze dan maar meteen elk staatsingrijpen moeten afschaffen. Nagels wil een goed functionerende markt met een sterke "gemengde economie", dus met een staat die prioriteiten stelt. Ten tweede moet men afstappen van het principe dat de staat logge staatsbedrijven in

leven houdt. Bedrijven horen autonoom te zijn, efficiënt te werken, een markt te scheppen voor hun produkten, en de staat moet voorwaarden scheppen m.b.t. onderzoek, export, technologie, enz. Ten derde moet de staat de reconversie en de modernisering van de economie grondig aanpakken, wat vereist dat men de technologische revolutie prioriteit geeft en het eigen onderzoek redt. Uiteraard zal dat gepaard gaan met militaire reconversie en het maken van keuzes. De huidige achterstand kan men niet in één sprong voorwaarts ophalen. Men zal dus ook met kleine stappen voorwaarts moeten werken en goed uitgekiende akkoorden met het buitenland afsluiten ten einde bepaalde technologie te verwerven die men dan weer zelf verder kan ontwikkelen. Ten vierde moet de staat de infrastructuur verbeteren, want heel wat problemen hebben te maken met een gebrekkige uitbouw van de communicatiemiddelen. De afbraak van de sociale infrastructuur moet worden gestopt en de landbouw moet op pragmatische basis zonder meteen alle grote agrarische bedrijven te ontmantelen, worden hervormd (type gemengde economie). Tenslotte bepleit Nagels een herstel van de handelsstromen tussen de diverse GOS-republieken, omdat het loskoppelen van een sterk geïntegreerd industrieel apparaat als dat van de ex-USSR alleen maar tot een daling van de industriële produktie heeft geleid.

Nagels heeft een boek geschreven dat op meerdere gedachten tegelijk hinkt. Ten eerste heeft hij de problemen van de geplande economie willen schetsen. Voorts komt hij met de stelling dat de ex-USSR wegzinkt in het moeras van de Derde Wereld en tenslotte wil hij een alternatief hervormingsprogramma voorleggen dat brandhout maakt van de neo-liberale recepten die nu in het Oosten aanvaard worden. Het probleem met deze driedeling is eigenlijk dat Nagels de ineenstorting van de ex-USSR of van de COMECON nogal summier en impressionistisch behandelt. Onduidelijk blijft waarom de COMECON en het communisme in 1989 ineenstortte en niet tien jaar eerder. Was de ineenstorting het gevolg van de verborgen werkloosheid, technologische achterstand, de logge planning en de monopolistische bedrijven? Nagels beperkt zich tot algemene opmerkingen, terwijl aspecten als het lenen in het buitenland om de winkelschappen te kunnen vullen met importen en de chaotische aankopen van machines en technologie in het buitenland buiten beschouwing blijven. Veel beter is Nagels op dreef in de hoofdstukken die de dreigende verwording van de ex-USSR tot een derde-wereld-land analyseren. Wat de geboden alternatieven voor het neo-liberale beleid betreft, kan de lezer slechts beamen dat

---

Nagels vooral het gezond verstand laat spreken. Of de boodschap in Moskou, Minsk of Kiev zal overkomen, is maar de vraag. Daarbij zijn de alternatieven door Nagels slechts zeer summier uitgewerkt. De bruikbaarheid en de doelmatigheid van zijn voorstellen kunnen alleen worden getoetst aan de hand van een inventarisatie van het beschikbare potentieel om het plan te kunnen uitvoeren. Die inventarisatie ontbreekt echter. Dus de lezer krijgt niet meer dan algemene principes voorgeschoteld.

Wat dit boek voor heeft op de meeste andere boeken over dit onderwerp, is de optimistische toonzetting. Alles is nog niet verloren, lijkt Nagels te stellen. Wie echter regelmatig de ex-USSR bezoekt of de beleidmakers uit de regio ontmoet, kan evenwel slechts pessimistisch zijn. Zou dat de reden zijn dat in dit boek geen getuigenissen of voorstellen afkomstig van mensen uit de ex-USSR voorkomen? Komt de wijsheid andermaal uit het Westen? En waarvoor kiezen dan de Russen? Voor de neo-liberale winkel van het of voor het gematigde model van Nagels? Ongetwijfeld kiest men in zo een geval gemakkelijk de zijde van diegene die dollars belooft.

André Mommen

La tiers-mondisation de l'ex-URSS?, Jacques Nagels, Brussel, Editions de l'Université Libre de Bruxelles, 1993, 226 blz., 550 frank.

De Russische burgeroorlog en de Westerse interventie (1917-1920)

"De stelling van de Sovjet-historiografie als zou de Burgeroorlog uitgelokt zijn door de anti-bolsjevistische Westerse interventie is onjuist. Ze heeft wèl haar lange duur te danken aan de enorme Westerse (en vooral Britse) steun. Zonder de massale munitievoorraden en militaire uitrustingsgoederen konden de legers van Denikin en Koltsjak nooit worden bewaard.

Dat de Geallieerden van in den beginne de omverwerping van het Sovjet-regime beoogden is evenmin juist. De oorlog met de Centrale Mogendheden bleef hun centrale bekommernis."

Zo luidt grosso modo de thesis die Evert Maréchal in zijn boek "De Russische burgeroorlog en de Westerse interventie (1917-1920)" verdedigt. En ze is volkomen correct. Wel dient aangestipt dat de Westerse en Japanse betrokkenheid bij de interventie voor haar betekenis in wezen essentieel is geweest, en in omvang en engagement toenam tot ruim na de Duitse capitulatie van november 1918. Daarover laat de auteur trouwens geen twijfel bestaan. Toch plaats ik vraagtekens bij zijn derde stelling, waarin hij zegt (p. 145, net als vorige) dat "... Ook de voor de periode na de Wapenstilstand (...) het anti-bolsjevisme niet moet overdreven worden." Inderdaad, de directe geallieerde deelname aan de militaire operaties tegen de bolsjevisten in Rusland bleef beperkt, operatief en in troepencontingenten. Maar de materiële en financiële steun aan de anti-bolsjevistische, vooral 'Wit'-Russische en nationalistische elementen was aanzienlijk. En hij beoogde in 1919 en 1920 quasi uitsluitend de vernietiging van het Sovjet-regime. Ook al werd daar vanuit de Westerse hoofdsteden verschillend tegen aangekeken. De Amerikaanse president Woodrow Wilson was ronduit tegen interventie en deed slechts met slepende benen mee. De liberale Britse premier Lloyd George had zo zijn twijfels, al dachten zijn conservatieve ministers anders dan hij. Slechts de Franse ministerpresident Clémenceau, die in zijn nek de hete adem voelde van de vele grote en

kleine Franse spaarders en beleggers in Russische fondsen, ging er volop tegenaan.

Onze argumenten om dat "niet te overdrijven Westerse anti-bolsjevisme" te relativeren, halen we trouwens uit het werk van Maréchal, dat we zonder voorbehoud belangrijk noemen. Net als zijn opstel "De Belgisch-Russische betrekkingen 1917-1920" (1), dat evenwel buiten het bestek van deze recensie valt.

Zolang de oorlog tegen de Centralen (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en Turkije) voortduurde, was het de geallieerden er begrijpelijk vooral om te doen de zwakke maar levensnoodzakelijke bondgenoot Rusland niet te laten uiteenvallen. De vrees voor een massale Duitse troepentransfert naar het Westelijk Front was reëel. En in het westelijke generale hoofdkwartier van Foch (te Bombon ten zuidoosten van Parijs) kon men begin 1917 maar niet begrijpen dat er al geen Oostelijk front meer bestond, dat de Russische soldaat het vechten beu was en massaal in opstand kwam of deserteerde. En dat zelfs het sturen van socialistische oppep-delegaties naar Petrograd en het gouvernement Kerenski niet zou helpen... Op dat stuk verschaft het boek van Maréchal een hallucinante kijk op wat er aan de hand was. Wel vinden we dat hij de "hachelijke" toestand van het Westen, in afwachting van de finale Duitse stormloop, ietwat te zwart schildert. Op 2 april 1917 waren ook de Verenigde Staten in de oorlog getreden, al had hun militaire en economische hulp tijd nodig om op gang te komen. In feite werd gemeend dat die pas vanaf 1919 de doorslag zou geven. Maar Duitsland was, in weerwil van de betekenisvolle overwinning op Rusland, toen reeds te zwak om het Westelijke Front alsnog te kunnen kraken. De Franse overwinning bij Verdun had het Duitse leger de ruggegraat gebroken. En de laatste Duitse offensieven van 1918, die duurden van maart tot juli maar slechts bij Montdidier en Chateau-Thierry enige voor de geallieerden gevaarlijke terreinwinst opleverden, liepen tenslotte dood. "Op golven van petroleum werden we naar de zege gespoeld" zei later de Franse maarschalk Foch, met potsierlijke maar toch duidelijke beeldspraak...

In essentie komt het er meer op aan, te weten wat het Westen met zijn interventie in Rusland beoogde, en waar de inzet van (inderdaad amper 100.000) militairen en het verschaffen van massale materiële en financiële steun aan de contra-revolutionaire "Witten" wel moest toe dienen. Na de

Duitse capitulatie in november 1918 gold het excuus van het herstel van het Oostelijk Front immers niet meer, en was het Westen (veertien geallieerde regeringen waren op de ene of andere wijze bij de interventie betrokken) bezig met een onverklaarde oorlog tegen het Sovjet-regime. Waarbij vooral de Fransen, de Britse conservatieven en de in Oost-Siberië geïnteresseerde Japanners het voortouw namen. Ook hier verschaft het boek van E.M. veel inzicht en informatie. Met name over de rol van het "Tsjecho-slowaakse Corps" dat, onder formeel Frans opperbevel, lange tijd de voornaamste last van de contrarevolutie in Siberië te dragen had. Dat contrarevolutie en interventie in 1920 in elkaar zakten was te wijten aan het totale onvermogen van de "Witten" om het Russische volk en het gros van de volkeren binnen het oude imperium (Finland en het Baltische trio daargelaten) voor hun zaak te winnen. En de vrees van het Westen voor de eigen openbare opinie, die meer sympathie voor de Sovjetzaak had dan hun aangenaam was - zij het beduidend minder dan waar Lenin en Trotsky op rekenden - heeft eveneens een rol gespeeld in de anticlimax waarop het avontuur voor de Europese reactie eindigde... Woodrow Wilson en David Lloyd George kregen op de duur gelijk: contrarevolutie en interventie zouden uiteindelijk de bolsjevisten meer voor- dan nadeel opleveren. En over dat alles heeft Evert Maréchal in een studie met overtuigend wetenschappelijke allure verhelderende invalshoeken verschaft.

In feite hebben we slechts niet direct terzake doende bedenkingen: de redactionele slordigheid waarmee dit boek blijkbaar werd afgewerkt, en het herhaaldelijk zeer bedenkelijke taalgebruik van de auteur. De lectuur wordt er steeds weer door gehinderd. Dingen zoals "verbroederlijking", "argwanig", "reïnstauratie" (van een regime), "in sprake komen", enz. kunnen niet. Wat ook geldt voor de vele opvallende drukfouten, soms vijf of meer per pagina. Of verschrijvingen zoals "Italiaanse" waar "Franse" wordt bedoeld, "Oosten" waar het om "Westen" gaat (en omgekeerd), "burgeroorlog" waar het "interventie" moet zijn, "fractie" waar het "reactie" moet zijn, enz. Of onderwerpen in het meervoud met werkwoorden in het enkelvoud. Of zinnen zoals "... Baltische vloot die een blokkade rond Petrograd handhaafde". Of correctieslordigheden zoals "Bovendien deze partijen waren ze slecht of niet georganiseerd", "... in de haven van de Oostsiberische haven", enz.... Of de vele overbodige herhalingen. Of "Vistula" terwijl die rivier in het Nederlands nu eenmaal Weichsel heet (Wisla in het Pools en dat mag o.i. ook in de tekst). Of de massa gallicismen. Of de originele en van het Nederlandse gebruik zeer afwijkende

---

betekenis die het woord "pacificatie" in het boek krijgt: "De pacificatie van Duitsland (sic) kreeg van Lenin (...) absolute voorrang". En we hebben ons tot slechts enkele staaltjes willen beperken. Wat inhoudelijk een uitstekend boek is, wordt echt niet beter onder een laag stilistische en grammaticale knoeierijen. Jammer. De lezer verwacht van een prestigieuze instelling en een auteur die blijkbaar zijn zaakjes kent serieuze dingen. Dus ook de aflevering van een produkt van acceptabele gaafheid qua taal- en tekstzorg. Wat deden de lectoren, en zij die volgens Woord Vooraf en Inleiding het manuscript gelezen hebben? We willen hier echt niet aan vitterij doen: een handjevol "kemels" binnen het bestek van een boek overkomt de besten, en mag met de mantel der liefde worden bedekt. Maar veel te veel is *beau-coup trop*.

Dat verhindert ons niet dit werk van Evert Maréchal een ware aanrader te noemen. Wie zich voor moderne geschiedenis interesseert en belangstelling heeft voor de Oktoberrevolutie en haar *aftermath* zal er veel aan hebben.

Jan Debrouwere

(1) *Verschenen in 'Studia Diplomatica', tijdschrift van het K.I.I.B., 1993, nr. 6.*

De Russische burgeroorlog en de Westerse interventie (1917-1920), Evert Maréchal, Werkschrift nr. 15, UIA, dpt. Politieke en Sociale Wetenschappen, in samenwerking met ACCO-Leuven/Amersfoort.

In verhouding.

In 1993 werd Rudolf Boehm 65. De Gentse hoogleraar die samen met markante figuren als Leo Apostel, Jaap Kruithof en Etienne Vermeersch in de laatste 25 jaar zijn stempel drukte op het filosofische denken aan de rijksuniversiteit, nam afscheid van het academische leven. Deze gelegenheid werd door zijn vrienden aangegrepen om hem te danken voor zijn inzet en engagement. Dat gebeurde door de uitgave van een indrukwekkende feestbundel waarin de auteurs -op een rechtstreekse of onrechtstreekse wijze- een openhartig gesprek aangaan met de opvattingen van Boehm. De 27 essays die in de bundel opgenomen werden geven niet alleen een beeld van de rijkdom en diepte van diens denken, maar vooral ook van de meeslepende inspiratiekracht die ervan uitgaat. Als filosofiestudent in Gent ondervond ik zelf die vreemde aantrekkingskracht: Boehms maatschappijkritische opstelling zat er voor iets tussen (maar dat lag toen nog in de geest van de tijd), onwaarschijnlijker was het dat men zich evenzeer aangetrokken voelde door de filosofische fundering van deze kritiek die een nieuwe en verrassende lezing van de Westerse filosofiegeschiedenis opleverde. Het was bij Boehm dat we leerden onze tanden te zetten in de grote Westerse klassieken en hun relevantie voor het heden in te schatten.

Boehm groeide dan ook op in de schaduw van een paar groten van de hedendaagse filosofie. Geboren in 1927 in Berlijn (zijn jeugdijaren werden gekleurd door nazisme en oorlog!) kwam hij in zijn studentenjaren in Heideggeriaanse vaarwateren terecht. Volgens Heidegger werden de moderne tijden beheerst door een misplaatst subjectivisme dat het menselijke in het centrum van de belangstelling plaatst. Daardoor wordt de zijnsvraag vergeten, wat neerkomt op een onvoldoende eerbiedige houding van de mens tegenover de natuur. Boehm ontmoette Heidegger een paar maal persoonlijk: hij vertaalde diens hoofdwerk in het Frans, terwijl een boek van Boehm over Aristoteles op aanbeveling van Heidegger in het Frans kon verschijnen. In de 50- en 60-er jaren maakte Boehm nochtans vooral naam in filosofische kringen door zijn pionierswerk in het Husserl-archief in Leuven, waar hij sinds 1952 tewerkgesteld was. Edmund Husserl

geeft een diametraal tegengestelde interpretatie van de filosofische traditie: niet het subjectivisme, maar het objectivisme is verantwoordelijk voor de moderne wantoestanden. De mensen onderschatten systematisch de rol van hun bewustzijnsinstanties bij het tot stand komen van wat als werkelijkheid verschijnt. Boehm is steeds overtuigd geweest van het belang van een confrontatie tussen beide denkers. Deze thematiek ligt dan ook aan de basis van zijn hoofdwerk 'Kritiek der grondslagen van onze tijd' waarvan een Nederlandse vertaling in 1977 verschijnt. Tien jaar eerder werd Boehm door Leo Apostel naar Gent gehaald om het eenzijdig positivisme in de filosofie sectie te doorbreken. In Gent ontpopte de filosoof Boehm zich tot een non-conformistische denker, wat hem o.a. tijdens de studentenrevolte in 1969 een officiële blaam vanwege de Raad van Beheer van de RUG opleverde. De jaren '70 en '80 gaven een uitwerking en verdieping van zijn ideeën uit de 'Grondslagenkritiek' te zien, niet alleen door Boehm zelf maar ook door een groeiende schare begaafde medewerkers die regelmatig in het tijdschrift 'Kritiek', opgestart in 1981, aan het woord komen.

De opdeling van de feestbundel in vier thematische onderdelen is een weerspiegeling van de voornaamste onderwerpen die door Boehms filosofie in de focus geplaatst worden.

Het eerste deel 'Kritiek van het theoretische weten' gaat dieper in op zijn basisstelling dat rationaliteit in het Westen verworden is tot 'objectiviteit': kennis wordt geïdentificeerd met theoretisch weten, d.w.z. een weten dat louter terwille van zichzelf nagestreefd wordt en aan geen enkel doel buiten zichzelf ondergeschikt gemaakt wordt. Zulk een kennishouding veronderstelt dat de mens zich distantieert van zijn behoeften, belangen, doelstellingen en dat hij dus abstractie maakt van zijn zinnelijk-lichamelijke verworteling in de leefwereld. Daardoor is de rationaliteit in haar meest elementaire betekenis -het besef van menselijk gezien aanvaardbare verhoudingen tussen middelen en doelstellingen, tussen inspanningen en opbrengsten- teloorgegaan. De titel van de bundel verwijst dan ook naar Boehms poging om de 'ratio' in haar betekenis van verhouding in ere te herstellen.

Het tweede deel 'Discussie over materiële en morele behoeften' gaat dieper in op Boehms positieve aanvaarding van de eindigheid van de 'condition humaine', wat inhoudt dat men opkomt voor de eigen behoeften en ook niet terugschrikt zich daarbij in conflicten te engageren.

Het derde deel 'Kritiek van de technologische produktiewijze' borduurt verder op wat waarschijnlijk het meest bekende aspect van Boehms denken

is. De gigantische middel-doel verdraaiing in de Westerse beschaving heeft tot gevolg dat het technisch karakter van de practijk (het uitkijken naar het beste middel voor een vooropgesteld doel) verloren gaat ten koste van een 'vertechnologisering' (de ontwikkeling van middelen die toepassingen zijn van het theoretische weten). De kapitalistische produktiewijze is daar de perfecte belichaming van: er wordt geproduceerd om te produceren, waarbij de subjectieve behoeften enkel als voorwendsel gebruikt worden om het productieapparaat draaiende te houden.

Het laatste deel tenslotte 'Vragen omtrent politiek handelen' gaat ook weer uit van wat 'politiek' in Boehmiaans perspectief in wezen betekent: het doen gelden van subjectieve behoeften en belangen waarover via een redelijk overleg een tijdelijk-geldige consensus bereikt wordt en het zoeken naar inzichten, technieken en praktische gedragingen om aan die belangen tegemoet te komen.

De bundel sluit af met een 20 bladzijden lange bibliografie van Boehms publikaties die bij de geïnteresseerde lezer de verzuchting zal oproepen naar een nieuwe bundeling van recente, politiek relevante en populair geschreven artikels naar analogie van de bloemlezing die 10 jaar geleden uitkwam onder de titel 'Aan het einde van een tijdperk'.

Rudolf Boehm op pensioen betekent niet dat een oude dwarsligger op zijn lauweren gaat rusten. Het einde van zijn onderwijsopdracht heeft hem vrijgemaakt om lang gekoesterde filosofische projecten weer uit de lade te halen: o.a. een tekst over politieke filosofie waarin opnieuw een gesprek aangeknoopt wordt met ... Lenin als actueel denker (immers: wat in de mode is, is niet steeds het relevante en wat relevant is kan helemaal uit de mode zijn). Eén ding staat hierbij vast: de relevantie van Boehms denken staat boven alle twijfel verheven en het wordt hoog tijd dat een serieuze confrontatie met zijn ideeën niet langer uit de weg gegaan wordt.

Roger Jacobs

In verhouding. Opstellen aangeboden aan Rudolf Boehm op zijn vijftigste verjaardag, Kritiek, Gent, 1993, 464 blz. (Te bestellen bij: Genootschap voor Fenomenologie en Kritiek, Keizer Karelstraat 160, 9000 Gent).